

**O‘TKIR RAHMAT IJODIDA SINONIMLARNING PRAGMATIK
XUSUSIYATI**

Maxammatova Feruza Olimovna

*Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Markaziy Osiyo
xalqlari tillari va madaniyati instituti mustaqil tadqiqotchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada taniqli o‘zbek shoiri va jurnalisti O‘tkir Rahmat ijodida sinonim birliklarning pragmatik xususiyatlari tahlil qilinadi. O‘tkir Rahmat she’riyati samimiylik, xalqona ruh, vatanparvarlik, insoniy kechinmalar va obrazli ifoda vositalariga boyligi bilan ajralib turadi. Shoirning “Irmoq”, “Sog‘inch”, “Rayhon hidi”, “Shukrona”, “Oy yog‘dusi”, “Ko‘zim qorachug‘i”, “Xayol ifori”, “Yurakdagi qush”, “Xoksor maysa” kabi she’riy to‘plamlari uning badiiy tafakkuri va til imkoniyatlaridan mahorat bilan foydalanganini ko‘rsatadi. Maqolada sinonimlarning faqat ma‘nodosh so‘zlar sifatida emas, balki muallifning badiiy niyati, hissiy munosabati, estetik qarashi va o‘quvchiga ta’sir ko‘rsatish vositasi sifatida qo‘llanishi yoritiladi. O‘tkir Rahmat ijodida sinonimlar obraz yaratish, fikrni kuchaytirish, lirik qahramon ruhiyatini ochish, milliy qadriyat va vatan tuyg‘usini ifodalashda muhim pragmatik vazifa bajaradi. Ayniqsa, shoir ijodida Vatanga sadoqat va xalqqa muhabbat yetakchi mavzulardan biri sifatida talqin qilinadi.

Kalit so‘zlar: sinonimlar, pragmatika, badiiy nutq, poetik til, ekspressivlik.

Kirish

O‘zbek adabiy tilining badiiy imkoniyatlarini chuqur o‘rganishda sinonimlarning o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi. Sinonimlar nutqda bir-biriga yaqin ma‘noni bildiruvchi birliklar bo‘lsa-da, ular har doim ham mutlaq teng ma‘noli bo‘lavermaydi. Har bir sinonim muayyan uslubiy bo‘yoq, hissiy munosabat, baholash darajasi va qo‘llanish vaziyatiga ega bo‘ladi. Shu sababli badiiy asar tilida sinonimlar oddiy ma‘nodoshlik vositasi emas, balki muallifning estetik maqsadini yuzaga chiqaruvchi muhim pragmatik birlik sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘tkir Rahmat ijodi sinonimlarning ana shunday nozik ma‘no va ta’sir imkoniyatlarini o‘rganish uchun muhim manba hisoblanadi. Shoir 1948-yil 15-martda Samarqand viloyati Toyloq tumanining Uzun qishlog‘ida tug‘ilgan, o‘zbek adabiyoti va jurnalistikasida samarali faoliyat olib borgan ijodkor sifatida tanilgan. Uning she’riy to‘plamlarida inson qalbi, Vatan, tabiat, mehr, sog‘inch, shukronalik va hayot falsafasi kabi mavzular badiiy ifoda topgan.²³

1. ²³ Abdialimova S. Sh. O‘zbek tilida ekvonomlar va uning nutqdagi ahamiyati. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 2024.

Shoir she'riyatida so'z tanlash mahorati alohida seziladi. Bir qarashda yaqin ma'noli ko'ringan so'zlar matn ichida turli pragmatik vazifalarni bajaradi: biri fikrga mayinlik bersa, boshqasi kuchli emotsional ta'sir yaratadi; biri obrazni poetiklashtirsa, boshqasi lirik qahramonning ichki kechinmasini aniqroq ochib beradi. Masalan, "Vatan", "ona yurt", "el", "diyor", "O'zbekiston" kabi ma'nodosh birliklar shoir ijodida bir xil tushunchani bildirsa-da, ularning har biri alohida hissiy-estetik yuk bilan qo'llanadi.

Sinonimlarning lingvistik va pragmatik mohiyati

Sinonimlar tilning eng muhim leksik boyliklaridan biri bo'lib, ular bir-biriga yaqin yoki o'xshash ma'noni ifodalovchi so'zlar sifatida badiiy nutqda keng qo'llanadi. Ammo sinonimlarni faqat ma'nodosh so'zlar deb tushunish ularning vazifasini to'liq ochib bermaydi. Chunki har bir sinonim o'ziga xos uslubiy bo'yoq, emotsional ta'sir kuchi, qo'llanish doirasi va ma'no nozikligiga ega bo'ladi. Masalan, "yurt", "Vatan", "diyor", "el", "mamlakat" so'zlari umumiy ma'noda yaqin bo'lsa-da, ularning badiiy matndagi ta'sir darajasi bir xil emas. "Vatan" so'zi ko'proq muqaddaslik, mehr va sadoqat tuyg'usini uyg'otsa, "el" so'zi xalq, jamoa, birlik ma'nolarini kuchaytiradi. Shu bois sinonimlar badiiy asarda fikrni takrorlamasdan ifodalash, nutqni ta'sirchan qilish va obrazlilikni oshirishda muhim vosita hisoblanadi.

Pragmatik jihatdan sinonimlar muallifning maqsadi, munosabati va o'quvchiga yetkazmoqchi bo'lgan ta'sirini ifodalashga xizmat qiladi. Badiiy matnda so'z tanlash tasodifiy bo'lmaydi, balki ijodkorning estetik niyati bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Biror tushunchani ifodalash uchun aynan qaysi sinonim tanlangani muallifning ichki munosabatini ochib beradi. Masalan, shoir "inson" so'zi o'rniga "odam", "banda", "kishi", "jonzo" kabi so'zlardan birini tanlar ekan, u orqali turlicha ma'no va hissiy munosabat hosil qiladi. Demak, sinonimlar faqat lug'aviy birlik emas, balki nutqiy vaziyatda muallif pozitsiyasini ifodalovchi pragmatik vositadir. Ayniqsa, she'riy matnda har bir so'zning ohangi, ma'nosi va ta'siri muhim bo'lgani uchun sinonimlarning badiiy qiymati yanada ortadi.

O'tkir Rahmat ijodida sinonimlar ana shunday pragmatik vazifani bajaruvchi muhim til birliklari sifatida ko'zga tashlanadi. Shoir o'z she'rlarida bir-biriga yaqin ma'noli so'zlardan foydalanib, lirik qahramon kechinmalarini yanada ta'sirchan ifodalaydi. Uning ijodida mehr, sog'inch, Vatan, ona, yurt, qalb, dard, shukrona kabi tushunchalar turli sinonimik birliklar orqali ifoda etiladi. Bu esa matnning hissiy kuchini oshiradi, o'quvchini muallif kayfiyati bilan yaqinlashtiradi. Sinonimlarning bunday qo'llanishi shoirning so'zga ehtiyotkorlik bilan yondashganini, har bir leksemani muayyan badiiy maqsad asosida tanlaganini ko'rsatadi. Shu jihatdan O'tkir Rahmat she'riyati sinonimlarning nafaqat ma'noviy, balki pragmatik imkoniyatlarini ham

o'rganish uchun muhim adabiy manba hisoblanadi.²⁴

O'tkir Rahmat she'riyatida sinonimlarning badiiy-uslubiy vazifalari

O'tkir Rahmat she'riyatida sinonimlar, avvalo, badiiy obraz yaratish vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Shoir voqelikni oddiy tasvirlash bilan cheklanmaydi, balki uni hissiy, obrazli va ta'sirchan shaklda ifodalashga intiladi. Bunda sinonimlar poetik nutqning boyishiga, fikrning rang-barang ifodalanishiga xizmat qiladi. Masalan, shoir tabiat, inson, Vatan, muhabbat va hayot haqidagi qarashlarini bir xil so'zlar bilan emas, balki ma'no jihatdan yaqin, ammo hissiy jihatdan farqli birliklar orqali beradi. Bu holat she'rda takroriylikni kamaytiradi, mazmunni chuqurlashtiradi va o'quvchi tasavvurida jonli manzara hosil qiladi. Ayniqsa, “qalb”, “ko'ngil”, “dil”, “yurak” kabi sinonimik birliklar shoir ijodida insonning ichki dunyosini tasvirlashda faol qo'llanadi.

Shoir ijodida sinonimlarning yana bir muhim vazifasi emotsional-ekspressiv ta'sir yaratishdir. Badiiy matnda ayrim sinonimlar neytral ma'noga ega bo'lsa, boshqalari kuchli hissiy bo'yoq bilan ajralib turadi. O'tkir Rahmat aynan shunday so'zlardan unumli foydalanib, she'rlarida samimiyat, mehr, dard, iztirob, quvonch va sog'inch kabi tuyg'ularni kuchaytiradi. Masalan, “sog'inch” so'zi “intizorlik”, “qo'msash”, “armon”, “hasrat” kabi birliklar bilan ma'no jihatdan yaqin bo'lsa-da, ularning har biri o'ziga xos ruhiy holatni bildiradi. Shoir ana shu nozik farqlar orqali lirik qahramon qalbidagi kechinmalarni tabiiy va ishonarli ifodalaydi. Natijada o'quvchi she'rni faqat o'qibgina qolmay, balki undagi hissiy holatni qalban his qiladi.

O'tkir Rahmat she'riyatida sinonimlar uslubiy go'zallikni ta'minlashda ham katta ahamiyatga ega. Shoir bir tushunchani turli ma'nodosh birliklar orqali ifodalab, matnga ohangdorlik, ravonlik va poetik joziba bag'ishlaydi. Bu holat ayniqsa Vatan, ona, tabiat va insoniylik mavzularida yorqin seziladi. Masalan, “ona yurt”, “aziz diyor”, “muqaddas Vatan”, “el-yurt” kabi birikmalar bir umumiy ma'noni ifodalasa-da, ularning har biri alohida uslubiy vazifa bajaradi. Bunday sinonimik birliklar orqali shoir o'zining Vatanga bo'lgan mehrini, xalqiga sadoqatini va milliy qadriyatlarga hurmatini ifodalaydi. Demak, sinonimlar O'tkir Rahmat ijodida nafaqat badiiy bezak, balki mazmunni chuqurlashtiruvchi, muallif munosabatini ochuvchi va o'quvchiga estetik ta'sir ko'rsatuvchi muhim vosita sifatida xizmat qiladi.²⁵

2. ²⁴ Hasanova G. Sinonimlarning leksik-semantik sathda farqlanishi. Lingvospektr, 12(2), 2025, 728–746-betlar.

3. ²⁵ Mahmudov N., Lutfullayeva D., Odilov Y., Xudoyberganova D., Yo'ldoshev M., Ko'chimov Sh., Andaniyazova D., Musayeva F. O'zbek tili sinonimlarining katta izohli lug'ati.

Sinonimlarning pragmatik ta'siri va muallif maqsadini ifodalashdagi o'rni

O'tkir Rahmat ijodida sinonimlarning pragmatik ta'siri, avvalo, muallifning o'quvchi bilan ruhiy muloqotga kirishishida ko'rinadi. Shoir tanlagan har bir sinonim matnning umumiy kayfiyatini belgilaydi va o'quvchida muayyan munosabat uyg'otadi. Masalan, biror shaxs yoki hodisaga nisbatan iliq, mehrli, achinish yoki faxr tuyg'usini berish uchun shoir turli sinonimik vositalardan foydalanadi. Badiiy matnda "mehr", "muhabbat", "sadoqat", "oqibat" kabi so'zlar bir-biriga yaqin ma'noda kelishi mumkin, ammo ularning har biri alohida pragmatik yuk tashiydi. "Mehr" so'zi samimiylukni, "sadoqat" vafodorlikni, "oqibat" esa insoniy yaqinlikni kuchaytiradi. Shu tariqa sinonimlar muallifning ichki niyatini o'quvchiga sezdiruvchi muhim vositaga aylanadi.

Shoirning so'z tanlash mahorati sinonimlarning baholovchi xususiyatida ham yaqqol namoyon bo'ladi. Baholovchi ma'no orqali ijodkor voqea-hodisa, inson xarakteri yoki ijtimoiy holatga nisbatan o'z munosabatini bildiradi. O'tkir Rahmat she'riyatida ijobiy ma'nodagi sinonimlar insonparvarlik, ezgulik, halollik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik kabi fazilatlarni ulug'lashga xizmat qiladi. Salbiy ma'no ifodalovchi sinonimlar esa befarqlik, loqaydlik, adolatsizlik yoki ma'naviy sustlik kabi holatlarni tanqidiy ruhda ko'rsatadi. Bunda shoir ochiq nasihat qilishdan ko'ra badiiy so'zning ta'sir kuchiga tayanadi. Aynan sinonimlar yordamida u o'quvchini o'ylashga, his qilishga va muayyan xulosa chiqarishga undaydi.²⁶

Sinonimlarning pragmatik xususiyati O'tkir Rahmat ijodida matnning ta'sirchanligi va estetik qiymatini oshiruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shoir sinonimlarni qo'llash orqali fikrni oddiy bayon qilmaydi, balki uni obraz, tuyg'u va ohang bilan boyitadi. Bu esa she'riy matnni o'quvchi qalbiga yaqinlashtiradi. Sinonimlarning to'g'ri tanlanishi natijasida she'rda ma'no qatlamlari kengayadi, lirik qahramon ruhiyati chuqurroq ochiladi va muallifning badiiy niyati aniqroq seziladi. O'tkir Rahmat ijodida sinonimlar milliy ruh, xalqona ifoda, insoniy kechinma va poetik ta'sirni uyg'unlashtiruvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham shoir asarlaridagi sinonimik birliklarni pragmatik nuqtai nazardan tahlil qilish o'zbek badiiy nutqining boy imkoniyatlarini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

O'tkir Rahmat ijodida sinonimlar shoirning badiiy mahoratini, so'z tanlashdagi nozik didini va o'quvchiga ta'sir ko'rsatish imkoniyatlarini ochib

II jild. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2022. 488 bet.

4. ²⁶ Ortiqova N. Y. O'zbek tilida zidlanuvchi vositalar poetikasi. Farg'ona davlat universiteti ilmiy xabarлари, 2023, №3.

beruvchi muhim vosita hisoblanadi. Shoir ma'nodosh so'zlardan oddiy takrorning oldini olish uchungina emas, balki lirik qahramon ruhiyati, muallif munosabati, milliy tuyg'u va estetik ta'sirni kuchaytirish maqsadida foydalanadi. Ayniqsa, "Vatan", "yurt", "el", "diyor", "ona zamin" kabi sinonimik birliklar shoir she'riyatida mehr, sadoqat va faxr tuyg'ularini ifodalashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, O'tkir Rahmat she'riyatidagi sinonimlar pragmatik jihatdan muallif niyatini ochish, o'quvchi qalbida hissiy munosabat uyg'otish va badiiy matnning ta'sirchanligini oshirish vazifasini bajaradi. Sinonimlarning uslubiy, emotsional-ekspressiv va baholovchi imkoniyatlari shoir ijodida o'ziga xos poetik tizimni shakllantiradi. Shu sababli O'tkir Rahmat asarlaridagi sinonimik birliklarni pragmatik nuqtai nazardan o'rganish o'zbek badiiy nutqining boyligi va ifoda imkoniyatlarini chuqurroq anglashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdialimova S. Sh. O'zbek tilida ekvonimlar va uning nutqdagi ahamiyati. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 2024.
2. Hasanova G. Sinonimlarning leksik-semantik sathda farqlanishi. Lingvospektr, 12(2), 2025, 728–746-betlar.
3. Mahmudov N., Lutfullayeva D., Odilov Y., Xudoyberganova D., Yo'ldoshev M., Ko'chimov Sh., Andaniyazova D., Musayeva F. O'zbek tili sinonimlarining katta izohli lug'ati. I jild. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2022. 504 bet.
4. Mahmudov N., Lutfullayeva D., Odilov Y., Xudoyberganova D., Yo'ldoshev M., Ko'chimov Sh., Andaniyazova D., Musayeva F. O'zbek tili sinonimlarining katta izohli lug'ati. II jild. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2022. 488 bet.
5. Mengliyev B. Hozirgi o'zbek tili. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2020. 200 bet.
6. Ortiqova N. Y. O'zbek tilida zidlanuvchi vositalar poetikasi. Farg'ona davlat universiteti ilmiy xabarлари, 2023, №3.
7. O'ralova Ch. B., Boymatov S. Ch. Zamonaviy tilshunoslikda lingvopoetika tadqiqi. Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences, 2021.
8. Polvannazarova D. Abdulla Oripov ijodida sinonimlarning qo'llanilishi. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 2023, Vol. 1, No. 7.
9. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. Toshkent: Universitet nashriyoti, 2021. 437 bet.
10. Sayfullayeva R. R., Mengliyev B. R., Raupova L. R., Qurbonova M. M., Abuzalova M. Q., Yo'ldosheva D. N. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti, 2020. 460 bet.

O'ZBEKISTON: ZAMONAVIY ILM-FAN VA TADQIQOT MASALALARI

INTERNET SAYTLAR

1. ziyonet.uz
2. gglit.uz
3. cyberleninka.ru
4. lingvospektr.uz
5. inlibrary.uz
6. universalpublishings.com
7. uzpedia.uz
8. ziyouz.uz

